

2. ขอบเขตของตัวแปรที่ศึกษา

สภาวะทางสังคม ประกอบด้วย ประเพณีหมู่บ้าน ประชากร จำนวนหลังคาเรือน การศึกษา วัด ประเพณีวัฒนธรรม การรักษาพยาบาล การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การรวมกลุ่มทำกิจกรรม แหล่งความรู้ การรักษาพยาบาล

สภาวะทางด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วย อาชีพหลัก รายได้ เนื้อที่ดินทำกิน เนื้อที่ถือครองต่อครัวเรือน ลักษณะการใช้ที่ดิน แรงงานเกษตรเต็มเวลา แรงงานจ้าง อุตสาหกรรมในครัวเรือน โรงสี ร้านค้าในหมู่บ้าน การติดต่อเดินทาง การตลาด สินเชื่อการเกษตร การอพยพไปทำงานทำ

สภาพทางกายภาพ ประกอบด้วย สภาพทั่วไปของพื้นที่ ที่ตั้งและอาณาเขต การคมนาคม แหล่งน้ำที่สำคัญ สภาพภูมิประเทศ ขนาดของเนื้อที่ ลักษณะและคุณสมบัติของดิน สภาพพื้นที่ทำการเกษตร ปริมาณฝนตกทั้งหมด (มม.) ในรอบปี

ลักษณะทางนิเวศวิทยา ประกอบด้วย พื้นที่ป่าสาธารณะ ป่าสงวน และป่าหัวไร่ปลายนา ความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับพื้นที่การเกษตร และความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับเกษตรกร

สภาพทางชีวภาพ ประกอบด้วยตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร การปลูกพืช ประวัติการปลูกพืช พืชที่ปลูกอยู่ในปัจจุบัน เวลาการปลูก ผลผลิตของพืชแต่ละชนิด ปัญหาในการผลิต การประสบภัยพิบัติของการปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ ชนิดของสัตว์ที่เลี้ยง จุดมุ่งหมายในการเลี้ยง ปัญหาในการเลี้ยงสัตว์ ความต้องการเลี้ยงสัตว์เพิ่มเติม

ปัญหาอุปสรรค โอกาส และแนวทางพัฒนาการเกษตรของเกษตรกร ประกอบด้วย การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ และการผลิตนอกภาคเกษตร

หน่วยงานของรัฐและเอกชน ประกอบด้วย กระทรวง ทบวง กรม สังกัด กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ที่ได้ดำเนินการพัฒนาอยู่ในหมู่บ้านเป้าหมาย

ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ ประกอบด้วยข้อเสนอต่อแนวทางและการดำเนินงานของหน่วยงานของรัฐ หน่วยงานเอกชน ในการอนุรักษ์พัฒนา พื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ และพัฒนาอาชีพการเกษตร

2. แนวความคิดและผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 การใช้ประโยชน์และการจัดการบำรุงดูแลรักษาพื้นที่ป่าสาธารณะของชุมชน

การใช้ประโยชน์ของชุมชนจากพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์

ในอดีตกาล โดยเฉพาะการหาอาหารป่าเป็นไปในลักษณะเท่าเทียมกัน กล่าวคือ ชาวบ้านแต่ละรายมีสิทธิใช้ และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ที่พึงมีขึ้นในพื้นที่อย่างอิสระเสรีเท่าเทียมกัน และต้องร่วมกันอนุรักษ์บำรุงดูแลรักษาพื้นที่สาธารณะประเภทป่าไม้ ยืนต้น ชาวบ้านได้ใช้เป็นแหล่งของอาหารป่าหรืออาหารพื้นบ้าน โดยเฉพาะเห็ด พืชผัก สัตว์อาหาร แหล่งของเชื้อเพลิงหุงต้มอาหารภายในครอบครัว ยาสมุนไพรรักษาโรค เป็นแหล่งวัสดุอุปกรณ์หรือสิ่งปลูกสร้างที่อยู่อาศัยใช้เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณี และเป็นแหล่งกำเนิดและรวบรวมพันธุ์กรรมของพืชดั้งเดิม และพันธุ์สัตว์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ส่วนพื้นที่สาธารณะประโยชน์ประเภทแหล่งน้ำสาธารณะ ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ได้แก่ ใช้เป็นแหล่งเก็บกักน้ำ ใช้ในการบริโภคและอุปโภค เป็นสถานที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เมื่อน้ำลดใช้ปลูกพืชผักสวนครัว และพืชน้ำ เช่น ผักบุ้ง ผักกระเฉด เป็นต้น เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณี แหล่งสัตว์น้ำและสัตว์กึ่งบก กึ่งน้ำ อาหารธรรมชาติ สำหรับป่าช้าและดอนปู่ตานั้นชาวบ้านใช้ประโยชน์หลายอย่างดังที่กล่าวแล้ว และเพิ่มเติมในส่วนที่เป็นป่าช้าชาวบ้านใช้เป็นที่พักผ่อนและฝังศพ บางแห่งเป็นที่ตั้งสำนักสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาดอนปู่ตาซึ่งเชื่อกันว่าเป็นที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ และมีอิทธิพลอย่างมากต่อรูปแบบและการดำเนินวิถีชีวิตของชาวบ้านนั้น และคอยคุ้มครองชาวบ้านให้มีความสมบูรณ์พูนสุขนั้น ชาวบ้านได้ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมบวงสรวงขอพรความโชคดี สะเดาะห์ และใช้เสมือนเป็นวนอุทยานของหมู่บ้าน ถ้าดอนปู่ตามีขนาดใหญ่ ทำเลเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านใช้เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ โดยเฉพาะวัว ควาย ในฤดูฝน และยังใช้เป็นแหล่งของอาหารธรรมชาติชาวบ้านแต่ละรายได้รับการจัดสรรพื้นที่บางส่วนจากคณะกรรมการหมู่บ้าน ให้ใช้ปลูกพืชต่างๆได้ ซึ่งส่วนใหญ่ใช้เป็นพื้นที่ปลูกต้นหม่อน และบางแห่งปลูกพืชผักสวนครัวและไม้ผลยืนต้น โดยลักษณะภูมิประเทศแล้ว ดอนปู่ตา แต่ละแห่งจะมีแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่ใกล้ๆ หรือสามารถขุดบ่อน้ำบาดาลไปใช้ได้ ในบริเวณเพาะปลูก การใช้ประโยชน์ต้องขออนุญาตจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทุกครั้ง

การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าสาธารณะของชาวบ้านแต่ละหมู่บ้าน

ได้มีชาวบ้านบางส่วนมิได้เข้าร่วมไปใช้ประโยชน์ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้ กล่าวคือ (1) ไม่มีวัยแรงงานเพียงพอที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ (2) ใช้แรงงานที่อยู่เพื่อการผลิตในพื้นที่ของตนเองเกิดประโยชน์เต็มศักยภาพแล้ว (3) ลักษณะภูมิประเทศของ

พื้นที่ไม่ก่อให้เกิดมีสิ่งหรือทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ของชาวบ้าน เช่น เป็นที่ดินมีหินกรวดมาก (4) ชาวบ้านบางส่วนได้รับโทษและถูกห้ามไปใช้ประโยชน์ ทั้งนี้เพราะเคยกระทำความผิดฝ่าฝืนระเบียบข้อบังคับ (5) พื้นที่สาธารณะได้ถูกบุคคลอื่นจับจองไว้หมดแล้ว (6) คณะกรรมการหมู่บ้านมีความลำเอียงในการคัดเลือกผู้เข้าใช้ประโยชน์ (7) กำหนดกฎระเบียบข้อบังคับและจุดมุ่งหมายในการใช้ไว้ ซึ่งไม่ตรงตามความต้องการ และชาวบ้านไม่พร้อมที่จะปฏิบัติตาม (8) ชาวบ้านใช้ประโยชน์น้อยลง เพราะทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่มีจำนวนน้อยลง (9) ความเคารพนับถือศรัทธาของชาวบ้านลดลง โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์ จากดอนปู่ตา นอกจากนี้แหล่งน้ำธรรมชาติตื้นเขิน พื้นที่ที่ถูกบุกรุกยึดครอง จำนวนสัตว์เลื้อยคลานลดลง ความจำเป็นในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่ลดลง เพราะมีสิ่งอื่นทดแทน

การจัดการและการบำรุงดูแลรักษาพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ของชุมชนโดยชุมชน

ประสิทธิ์ ประครองศรี และคณะ (2537) ได้ศึกษาเรื่องการจัดการและบำรุงดูแลรักษาพื้นที่สาธารณะประโยชน์โดยชุมชน พบว่าคณะกรรมการของแต่ละหมู่บ้านเป็นผู้จัดการบริหารและวางแผนการใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะของชุมชน ด้วยการกำหนดระเบียบวิธีการบำรุงไว้อย่างเหมาะสม เพื่อใช้เป็นหลักยึดถือและปฏิบัติตามที่จะช่วยให้พื้นที่มีความคงอยู่ และเป็นประโยชน์ต่อเนื่อง มาตรการที่คณะกรรมการได้นำมาใช้เพื่อการบำรุงรักษาพื้นที่สาธารณะ ได้แก่ (1) ออกกฎระเบียบข้อบังคับไว้เป็นข้อห้ามหรือข้อบังคับให้ปฏิบัติตาม พร้อมทั้งบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน (2) จัดทำป้ายชื่อและสร้างสิ่งถาวรเพื่อใช้แสดงขอบเขตของพื้นที่ที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน (3) ประชาสัมพันธ์เรื่องการอนุรักษ์ พื้นที่ฟู และแจ้งให้ทราบถึงความเป็นประโยชน์และโทษภัยของการมีและไม่มีต้นไม้ แหล่งน้ำ (4) ดำเนินการขุดลอกในกรณีแหล่งน้ำเพื่อเก็บน้ำให้เพียงพอต่อการบริโภคและอุปโภค ตลอดจนการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ (5) จัดตั้งวัดและกำหนดขอบเขต พร้อมทั้งคำนวณเนื้อที่ให้แน่นอน และออกเอกสารหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวงไว้เป็นหลักฐาน

องค์กรของชุมชนที่ทำหน้าที่คอยบำรุงดูแลรักษาหรืออนุรักษ์

เพื่อใช้ประโยชน์และพัฒนาพื้นที่สาธารณะประโยชน์ รวมถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ภายในหมู่บ้าน ตลอดจนการป้องกันการบุกรุกครอบครอง มีองค์กรอยู่ 2 ประเภท คือ ประเภทแรก เป็นองค์กรแบบดั้งเดิมของชุมชน หรือองค์กรตามประเพณีที่อาศัยความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ข้อห้ามหรือกติกาชุมชนเป็นเครื่องมือที่สำคัญ และมีผู้นำธรรมชาติเป็นผู้ดำเนินการ ทำให้ชาวบ้านสามารถได้รับประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะอย่างเท่าเทียมกัน คณะกรรมการที่ทำหน้าที่บำรุงดูแลรักษา และเป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นคณะทำงานหรือกลุ่มธรรมชาติ และทำหน้าที่ในพื้นที่สาธารณะของชุมชนประเภทดอนปู่ตา หรือป่าช้า ซึ่งสามารถดำเนินการตอบสนองตามความ

ต้องการ โดยเฉพาะด้านจิตใจได้อย่างทั่วถึง และองค์กรอีกประเภทหนึ่งซึ่งเป็นผู้นำ และ คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นองค์การของชุมชนที่จัดขึ้นตามกฎหมาย องค์กรของชุมชน ประเภทนี้มีจุดมุ่งหมายในการดำเนินงานที่ต้องการตอบสนองต่อนโยบายในการอนุรักษ์ และพัฒนาพื้นที่สาธารณะ และจะกระทำมากเพียงใด ขึ้นอยู่กับนโยบายและการทุ่มเทค่าใช้จ่ายจากงบประมาณทางราชการ และต้องคำนึงถึงต้นทุนกำไรทางเศรษฐกิจ หรือผลตอบแทนทางการเงินเป็นหลัก และใช้อำนาจตามกฎหมายระเบียบข้อบังคับของบ้านเมืองเป็น เครื่องมือ จึงเป็นการยากที่องค์กรประเภทนี้ที่จะสามารถแสดงบทบาทหน้าที่อย่างจริงจังในการบำรุงรักษา และพัฒนาพื้นที่สาธารณะและให้ได้ผลอย่างจริงจัง เพราะว่ามีภารกิจอย่างอื่นที่ต้องปฏิบัติ อีกทั้งการดำเนินงานไม่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงการจัดสรรผลประโยชน์จากพื้นที่ให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริงและทั่วถึง ดังเช่นที่ สมาชิกในชุมชนเคยได้รับมาก่อน เหมือนกับการบริหารและจัดการโดยองค์กรชุมชนตาม ประเพณี พื้นที่สาธารณะประโยชน์ประเภทป่าไม้ยืนต้น แหล่งน้ำสาธารณะ ทำเลเลี้ยงสัตว์ รวมถึงป่าช้าและดอนปู่ตา ปัจจุบันได้รับการดูแลรักษาหรืออนุรักษ์และพัฒนาด้วยคณะกรรมการ หรือ องค์กรของชุมชนที่จัดตั้งขึ้นโดยกฎหมายนี้

บทบาทของผู้นำท้องถิ่นในการจัดการพื้นที่สาธารณะประโยชน์

รวมถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่าผู้นำท้องถิ่น โดยเฉพาะผู้นำทางการ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านได้มีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะดังนี้ (1) การจัดการบริหารทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการสงวนรักษา และการวางแผนให้มีการใช้ประโยชน์ อย่างต่อเนื่อง (2) จัดกลุ่ม/องค์กรกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับเพื่อการควบคุม ห้ามปรามการกระทำผิด (3) ประชาสัมพันธ์ปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่สาธารณะ (4) ศึกษาและจัดทำข้อมูลระบบของชุมชน ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมกับระบบการทำหากินของชุมชน (5) พัฒนาความรู้ความสามารถและแนวประพฤติตนให้สามารถใช้เป็นตัวอย่างในการใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ (6) ทำแผนงานหรือโครงการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำเสนอต่อหน่วยงานพัฒนา (7) การติดต่อร่วมมือประสานงานกับหน่วยงานพัฒนาวางแผนและดำเนินการอนุรักษ์ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติ

รูปแบบการจัดองค์กรทำหน้าที่บำรุงดูแลรักษาและใช้ประโยชน์

จากพื้นที่สาธารณะประโยชน์เป็นคณะกรรมการชุดเดียวกันกับคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วยจำนวน 9 คน ได้แก่ ประธานคณะกรรมการหมู่บ้าน ปฏิคม สาธารณสุข ป้องกันปราบปราม การศึกษาการเกษตร เหมัญญิก/การเงิน เลขานุการ ผู้ช่วย เลขานุการ ส่วนผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานหมู่บ้าน กรรมการแต่ละชุดมีวาระ 5 ปี นอกจากนั้น

ยังมีคณะกรรมการกลุ่มแม่บ้านหรือของเยาวชน ทำงานสมทบในกรณีที่แบ่งใช้พื้นที่สาธารณะปลูกพืชผักหรือไม้ผล คณะกรรมการของหมู่บ้านที่ทำหน้าที่ดังกล่าวได้มีเจ้าหน้าที่ผู้แทนของกระทรวงทบวงกรมในพื้นที่เป็นผู้ให้คำปรึกษา แนะนำ และการสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ ได้แก่ เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง เกษตร ป่าไม้ ปศุสัตว์ พัฒนาการ สำนักงานแรงงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ครูอาจารย์ สาธารณสุข โยธาธิการ และชลประทาน เป็นต้น

บทบาทหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ให้การสนับสนุนและคณะกรรมการหมู่บ้าน

นายอำเภอท้องที่ทำหน้าที่ป้องกันรักษาพื้นที่สาธารณะประโยชน์ให้คงอยู่ กำนันคอยร่วมให้คำปรึกษานับสนุนใกล้ชิด ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ของพื้นที่ ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานของหมู่บ้าน ให้คำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะ คณะกรรมการหมู่บ้านทำหน้าที่ออกกฎระเบียบข้อบังคับ บำรุงฟื้นฟูพื้นที่ ประชาสัมพันธ์ณรงค์ วางแผนการใช้ประโยชน์ร่วมกันป้องกันดูแลรักษาให้คงอยู่ วางแผนและร่วมมือกับหน่วยงานพัฒนาจัดการบูรณะฟื้นฟูพื้นที่และใช้ประโยชน์

กฎระเบียบที่กำหนดขึ้นโดยชุมชนเพื่อเป็นข้อบังคับปฏิบัติตาม

กฎระเบียบที่ใช้เป็นข้อบังคับปฏิบัติตามที่ได้บัญญัติขึ้นโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อใช้เป็นหลักในการบำรุงดูแลรักษา หรืออนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่สาธารณะประโยชน์ ประกอบด้วยกฎระเบียบดังนี้ (1) ห้ามตัดต้นไม้ทุกชนิดและทุกขนาดในพื้นที่ก่อนได้รับอนุญาต (2) อนุญาตให้ตัดเฉพาะกิ่งไม้และต้นไม้ที่ตายเพื่อใช้เฉพาะเพียงพอในครอบครัว (3) กำหนดบทลงโทษผู้ฝ่าฝืนและค่าปรับไหมพร้อมทั้งค่าชี้แนะและค่าจับกุม (4) จัดเวรยามกลุ่มละ 4-5 คน คอยดูแลรักษา (6) ห้ามนำสัตว์เลี้ยง โดยเฉพาะวัวควายเข้าไปเลี้ยงในฤดูแล้ง (7) ไม่อนุญาตให้ตั้งวัด ไม่ว่าศาสนาอะไร แต่สามารถจัดสร้างกุฏิพระให้เป็นเพียงสำนักสงฆ์ 1-2 หลังเท่านั้น

ความขัดแย้งระหว่างบุคคลเกี่ยวกับพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ของชุมชน

จากผลการศึกษาสามารถแบ่งความขัดแย้งออกได้เป็น 4 ประเภท ได้แก่ (1) ความขัดแย้งที่เกิดจากการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะ มักปรากฏบนพื้นที่สาธารณะที่มีผู้นำและคณะกรรมการหมู่บ้านไม่เข้มแข็ง ไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์ระเบียบข้อบังคับ และไม่สนใจที่จะบำรุงดูแลรักษาหรืออนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ ปลอ่ยให้ชาวบ้านตัดต้นไม้ ทำลายทรัพยากรต่างๆในพื้นที่จนหมดสิ้น และในบางพื้นที่ปลอ่ยให้มีการบุกรุกครอบครองจนหมดสภาพของการเป็นพื้นที่สาธารณะ (2) ความขัดแย้งอันเกิดจากการเข้าไปยึดครองพื้นที่สาธารณะโดยชาวบ้านหรือนายทุนผู้นำท้องถิ่น ร่วมกับข้าราชการที่มีพื้นที่อยู่รอบๆพื้นที่สาธารณะ หรือมาจากบริเวณอื่นซึ่งมักจะเป็นผู้มีฐานะดีทางเศรษฐกิจ จน

กระทั่งพื้นที่สาธารณะบางแห่งคงเหลือเป็นหลักฐานเฉพาะเป็นเอกสารเท่านั้น เท่าที่ประสบกับปัญหาดังกล่าวมักเป็นการบุกรุกที่ทำการกระทำครั้งแรกโดยผู้นำหมู่บ้าน ร่วมมือกับนายทุนและข้าราชการผู้มีอำนาจในการออกเอกสารสิทธิ นส.3 หรือโฉนด (3) ความขัดแย้งของบุคคลที่มาจากภายนอกกับราษฎรภายในหมู่บ้าน ซึ่งมักจะเกิดกับพื้นที่สาธารณะประเภทแหล่งน้ำที่ต้นเขิน และเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่อยู่ใกล้เมือง เช่น แหล่งน้ำธรรมชาติที่อยู่ใกล้ตัวเมืองขอนแก่น เมืองสกลนคร เมืองมุกดาหาร ออกเอกสารสิทธิและยึดครองเพื่อจัดสรรเป็นที่อยู่อาศัย หรือจัดเป็นแปลงเกษตรเพราะเป็นพื้นที่ที่มีดินตะกอนลำน้ำอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุอาหารพืช (4) ความขัดแย้งระหว่างการบุกรุกทำลายพื้นที่สาธารณะของมนุษย์ กับความสมดุลของระบบนิเวศ จากการที่ชาวบ้าน นายทุน ผู้นำ ข้าราชการ ได้เข้าไปบุกรุกใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างไม่มีขอบเขตจำกัด ด้วยความอ่อนแอและขาดความเอาใจใส่ของผู้นำ ไม่มีกฎระเบียบที่ใช้เป็นกฎเกณฑ์ข้อบังคับ ทำให้สูญเสียต้นไม้ แหล่งน้ำสาธารณะ สถานที่ประกอบพิธีกรรม และแหล่งอาหาร พืชพรรณ สัตว์ป่า และสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ซึ่งส่งผลเสียหายต่อระบบนิเวศป่าไม้ นิเวศของสัตว์ป่า นิเวศของดิน นิเวศของน้ำและสัตว์น้ำ นิเวศเกษตร และนิเวศวิทยาของมนุษย์ และในที่สุดส่งผลกระทบในทางลบต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์โดยตรงอย่างแน่นอน

ปัจจัยที่ทำให้พื้นที่สาธารณะของชุมชนยังคงสภาพ และชาวบ้านยังใช้ประโยชน์อยู่อย่างต่อเนื่อง และคาดว่าจะเป็นอย่างยาวนาน

จากการศึกษาของ ประสิทธิ์ ประครองศรี และคณะ (2537) พบว่ามีปัจจัยต่างๆที่สนับสนุนอย่างสำคัญ ได้แก่ (1) ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการหมู่บ้านมีคุณสมบัติที่ดี มีความเข้มแข็ง มีความขยันหมั่นเพียร เป็นนักพัฒนาและทำงานเพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม (2) มีกฎระเบียบกำหนดขึ้นไว้เป็นข้อบังคับให้ปฏิบัติตามในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ (3) จัดทำแนวกันล้อมรอบพื้นที่ เช่น ทำนบ ถนน ร่องน้ำ รั้วขนาดใหญ่ (4) ปักหลักเขตแดนพร้อมทั้งสำรวจพื้นที่ และออกเอกสารหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสล.) (5) อัตราการเข้าไปตัดฟันทำลายต้นไม้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์จากต้นไม้ที่มีอยู่ในพื้นที่สาธารณะลดลงไป เพราะอัตราการเพิ่มของประชากรลดลง การอพยพของคนเข้าไปทำงานทำในเมือง พลังเชื้อเพลิงอื่นทดแทน การก่อสร้างที่อยู่อาศัยโดยใช้หินปูน (6) ความเกรงกลัวต่ออิทธิฤทธิ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่ามีสิ่งสถิตย์อยู่ในดอนปู่ตา หรือตามแหล่งน้ำสาธารณะหรือป่าช้า (7) ความจำเป็นของชุมชนที่ต้องสงวนรักษาไว้เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร น้ำบริโภคอุปโภคเชื้อเพลิง สถานที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณี สถานที่เลี้ยงสัตว์ ตลอดจนเป็นแหล่งของต้นน้ำลำธาร ความชุ่มชื้น และแหล่งท่องเที่ยว

2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ของชุมชน

ความรู้ทักษะประสบการณ์ที่คณะผู้วิจัยที่ได้จากการสัมภาษณ์คณะกรรมการหมู่บ้านเจ้าหน้าที่ของรัฐจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ประกอบการวิเคราะห์สาระข้อมูลที่มีปรากฏอยู่ในเอกสาร และการศึกษาสภาพการณ์ที่เป็นจริงของพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนแต่ละประเภทแล้ว คณะผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะเพื่อใช้เป็นแนวทางกำหนดแผนการอนุรักษ์ พื้นฟูพื้นที่สาธารณะของชุมชนให้ยังคงสภาพที่สมบูรณ์ และบังเกิดเป็นประโยชน์ดังเช่นที่เคยเป็นมาก่อนในอดีต ดังนี้

1. ควรรวบรวมภาพที่ถูกต้องมีขนาดใหญ่และมีความชัดเจน ด้วยการแสดงให้เห็นลักษณะภูมิประเทศของหมู่บ้าน ตำบล หรืออำเภอ และเน้นแสดงที่ตั้งของพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนแต่ละประเภท รวมถึงพิกัด ขอบเขต ขนาด ส่วนประกอบต่างๆในพื้นที่ เส้นทางคมนาคม แหล่งน้ำ และอื่นๆ แล้วนำภาพวาดนั้นไปติดตั้งไว้ ณ ศาลากลางบ้าน หรือที่ทำการของสภาตำบล พร้อมทั้งจัดทำเป็นเอกสารแล้วเก็บเป็นหลักฐานไว้ ณ ที่ว่าการอำเภอ และนำเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพื่อสร้างการรับรู้ความเข้าใจ การยอมรับ และเพิ่มจิตสำนึกในการสงวนรักษาและพัฒนาพื้นที่ให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่อง

2. พื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ยังคงสภาพอยู่ทุกแห่ง ต้องรีบดำเนินการสร้างแนวแสดงเขตแดนให้มีลักษณะมาตรฐาน พร้อมทั้งจัดทำหลักเขตที่มีขนาดใหญ่ มีความมั่นคงทนทานแข็งแรง และสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนไว้เป็นสิ่งกีดขวาง เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้มีได้รับอนุญาตเข้าไปบุกรุกพื้นที่โดยง่าย ขณะเดียวกันพื้นที่ใดที่ยังมิได้ออกหลักฐานเป็นหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสล.) ให้รีบดำเนินการจัดทำให้สำเร็จอย่างสมบูรณ์โดยเร่งด่วน

3. คณะกรรมการหมู่บ้านและผู้นำชุมชนที่มีประสิทธิภาพสูง และผู้ที่จะต้องได้รับการพัฒนาประสิทธิภาพในการบำรุงดูแลรักษาพื้นที่สาธารณะประโยชน์ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะนายอำเภอ ซึ่งมีหน้าที่บำรุงดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ ควรจัดเวลาและสถานที่ที่เหมาะสมเพื่อให้คณะกรรมการทั้ง 2 กลุ่มได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนทักษะและประสบการณ์ที่ดีกันอยู่เสมอเกี่ยวกับการบำรุงดูแลรักษา และการวางแผนดำเนินงานพัฒนา ทั้งนี้เพื่อความคงอยู่ของพื้นที่ และชาวบ้านสามารถได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่จากพื้นที่สาธารณะประโยชน์เหล่านั้นต่อไป

4. คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้นำของชุมชน และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน เช่น จากกรมการปกครอง กรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย กรมป่าไม้ กรมส่งเสริมการเกษตร กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นต้น ควรได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนทักษะและประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่สาธารณะของชุมชนร่วมกัน เสนอปัญหาและความต้องการ พร้อมทั้งร่วมกันวางแผนดำเนินการพัฒนาพื้นที่สาธารณะของชุมชนให้เกิดประโยชน์อย่างจริงจังต่อชุมชน

5. ความเป็นเจ้าของและการรักษาดูแลตามกฎหมาย ควรจะเป็นบทบาทหน้าที่ของหน่วยงานในสังกัดกรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย เพื่อความต่อเนื่องในการทำงานที่เริ่มต้นจากการสำรวจจริงวัด ออกเอกสารสิทธิ นส. ซึ่งในปัจจุบันกรมที่ดินเป็นเจ้าของ แต่การดูแลรักษาและการใช้ประโยชน์นั้นอยู่ภายใต้การบริหารของกรมการปกครอง โดยมีนายอำเภอท้องที่เป็นผู้ดูแล และมีกำนันผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่นี้ในระดับท้องที่

6. ในกรณีที่เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนประเภทป่าไม้ การพัฒนาหรือฟื้นฟูสภาพป่าโดยชาวบ้านเองหรือร่วมมือกับองค์กร หน่วยงานที่ให้การสนับสนุน กรมป่าไม้ควรจัดกล้าต้นไม้ พันธุ์ไม้ที่เหมาะสม ปริมาณกล้าไม้ และงบประมาณบางส่วนมาสนับสนุนการดำเนินการปลูก และการบำรุงดูแลรักษาให้แก่ราษฎรในหมู่บ้าน พร้อมทั้งสนับสนุนให้ราษฎรได้สามารถวางแผนดำเนินการปลูก การบำรุงดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างได้ผลเอง

7. พื้นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชนประเภทที่เป็นแหล่งน้ำ ควรได้รับการขุดลอกบูรณะให้สามารถเก็บกักน้ำได้เป็นปริมาณเพิ่มขึ้น พร้อมทั้งปล่อยสัตว์น้ำ เช่น ปลา เป็นต้นและทำเขตแนวรอบๆแหล่งน้ำกันการรุกร้า เช่น สร้างถนนล้อมรอบ ปลูกต้นไม้ยืนต้นโตเร็วหรือไม่เศรษฐกิจอื่น ๆ เป็นแสดงขอบเขต เป็นต้น

8. พื้นที่สาธารณะของชุมชนประเภททำเลเลี้ยงสัตว์ ซึ่งโดยทั่วไปมีต้นไม้เหลืออยู่เพียงจำนวนน้อย และจำนวนสัตว์ที่นำไปเลี้ยงได้ลดลง ดังนั้นจึงควรสนับสนุนชาวบ้านให้มีการปลูกต้นไม้เศรษฐกิจ เช่น ไม้มะค่า ประดู่ เป็นต้น หรือช่วยกันบำรุงรักษาต้นไม้ที่จะขึ้นตามธรรมชาติ พร้อมทั้งป้องกันไฟป่า คนขโมยตัดด้วย

9. พื้นที่สาธารณประโยชน์ที่มีปัญหาอันมีสาเหตุมาจากการบุกรุกครอบครอง และมีเอกสารครอบครอง พบว่าได้ถูกบุกรุก และเอกสารกรรมสิทธิ์ที่มีอยู่นั้นเมื่อได้พิสูจน์แล้วพบว่าเป็นการครอบครอง และเป็นเอกสารสิทธิที่ได้มาโดยมิชอบหรือถูกต้องตา

มกฏหมาย นายอำเภอผู้ดูแลจะต้องรับผิดชอบการเพิกถอนและลงโทษทันทีแก่ผู้ร่วมกัน
กระทำผิดกฎหมายเหล่านั้นด้วย เพื่อคืนพื้นที่ให้กับชุมชนต่อไปโดยเร็ว

2.3 ปัญหาที่ดินป่าอีสาน

ประสิทธิ์ คุญรัตน์ (2536) กล่าวว่า ดินเป็นปัจจัยสำคัญของการประกอบ
อาชีพหรือการดำรงอยู่ของคน ไม่ว่าจะเป็นประกอบอาชีพอะไร โดยเฉพาะการเกษตรกรรม ซึ่ง
เป็นอาชีพดั้งเดิมของมนุษย์ ดินยังเป็นสินทรัพย์ถาวรที่มีมูลค่าเพิ่มทวีคูณ ราคาไม่ตก ไม่
ตาย และไม่สูญหาย จึงเป็นสินทรัพย์ที่มนุษย์ต้องการไม่มีที่สิ้นสุด วิฤตการณ์การแย่งชิง
ทรัพยากรที่ทวีความรุนแรงแพร่กระจายอยู่ทั่วราชอาณาจักร โดยเฉพาะภาคอีสานนั้นต้นตอ
หรือมูลเหตุที่อยู่เบื้องหลังนั้นคือความต้องการดินเป็นสำคัญ สถานการณ์และสภาพของ
ดินในภาคนี้เราจะพบว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นสังคมคนจนและสังคมชนบทที่ยิ่งใหญ่
ของประเทศ เพราะมีเนื้อที่และประชากรมีจำนวนถึง 1 ใน 3 ของประเทศ กล่าวคือ มีเนื้อที่
105,533,963 ไร่ ประชากร 20,020,000 คนเศษ และอาชีพส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร เป็น
ภาคที่มีข้อจำกัดมากมาย โดยเฉพาะทรัพยากรดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ขาดแคลนต้นน้ำ
ลำธารและที่เก็บกักน้ำและป่าไม้ และดินมีศักยภาพสูงต่อการปลูกพืชไร่และไม้ผลมีเพียง
0.5% ชาวบ้านภาคอีสานจึงมีวัฒนธรรมอพยพหา “นาดี ไร่งาม น้ำชุ่ม ปลาชุม บ่อนปานแซ่
แก่งหาง”

รูปแบบของการบุกรุกที่ป่าในปัจจุบัน

สุวิทย์ สุขมานพ (2536) ได้ศึกษารูปแบบการบุกรุกทำลายป่า พบว่า

1. การเข้าไปทำไร่ในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เริ่มแรกก็
จะปลูกพืชเล็กน้อย ต่อมาก็ขยายการปลูกเพิ่มขึ้นจนถึงสร้างครัวเรือนเพื่ออยู่อาศัย จากนั้น
จำนวนก็เพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นชุมชนในเขตอุทยานแห่งชาติ เพื่อต่อรองให้เจ้าหน้าที่
หน่วยงานของรัฐจัดสรรที่ทำกินให้

2. การเข้าไปทำกินในเขตป่าเสื่อมโทรมก่อนการจัดสรร ซึ่งปัจจุบันได้
ประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติและอุทยานแห่งชาติ โดยอ้างว่าเป็นที่ทำกินมาก่อนการจัด
สรรหมู่บ้านป่าไม้ ซึ่งจะอยู่ในช่วงการจัดหมู่บ้านในรูปแบบ คจก. แต่พอยกเลิกโครงการ
คจก. ให้ราษฎรเข้าไปทำกินในที่ทำกินเดิมได้ ราษฎรจึงเข้าไปสร้างที่อยู่อาศัยในพื้นที่ที่เคย
อยู่ เพื่อต่อรองให้หน่วยงานของรัฐจัดสรรที่ทำกินให้

3. การบุกรุกที่สาธารณะของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นที่โคก ที่ป่าช้า ที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ การบุกรุกส่วนมากผู้บุกรุกจะเป็นผู้ที่มิทำกินติดกับเขตพื้นที่สาธารณะ โดยจะเริ่มบุกรุกที่สาธารณะเข้าไปทีละน้อยๆ ในแต่ละปีก็จะได้พื้นที่เพิ่มมากขึ้น ถ้าไม่มีการตรวจสอบและแก้ไขพื้นที่สาธารณะก็จะถูกกลืนไปเกือบหมด

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และคณะ (2534) ได้ศึกษาวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า พบว่าพื้นที่ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในปี 2534 มีประมาณ 21,799 ตารางกิโลเมตร หรือคิดเป็นร้อยละ 12.91 ของพื้นที่ประเทศ ปัจจุบันทำให้พื้นที่ป่าลดลง คือ การสัมปทานป่าไม้ ต่อมาชาวบ้านได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานและบุกเบิกที่ทำการเกษตรปลูกมันสำปะหลัง อ้อย ราคาสินค้าผลผลิตตกต่ำ การเพิ่มขึ้นของประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งสูงกว่าอัตราเพิ่มขึ้นเฉลี่ยของประเทศ เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ผลักดันให้ชาวบ้านอพยพ เข้าไปบุกเบิกที่ป่าเพื่อทำการเกษตร และอีกประการหนึ่งปัญหาความสับสนของชาวบ้านเกี่ยวกับแนวเขตป่าอนุรักษ์ เขตอุทยานแห่งชาติ ซึ่งเจ้าหน้าที่แต่ละคนบอกไม่ตรงกัน

2.4 นโยบายรัฐกับการจัดการที่ดินป่า

กลยุทธ์รัฐในอดีตถึงปัจจุบัน

รัฐได้เล็งเห็นภัยที่จะเกิดขึ้นในอนาคต อันเนื่องมาจากการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ เพื่อใช้ที่ดินในเขตป่า จึงมีโครงการจัดสรรที่ดินให้กับประชาชนในรูปแบบแตกต่างกัน เช่น นิคมสร้างตนเองที่มีมาก่อนแผนพัฒนาฉบับที่ 1 โดยรัฐจะจัดระบบการครอบครองที่ดิน การให้บริการสาธารณูปโภค การส่งเสริมการเกษตร และส่งเสริมอาชีพ

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (2510-2514) รัฐได้ให้ราษฎรบุกรุกทำกินอยู่แล้วจะจัดให้ราษฎรทำการเพาะปลูกทำกินต่อไป โดยกำหนดเขตที่จะต้องรักษาเป็นป่าเป็นแหล่งๆไป และใช้แรงงานของราษฎรเหล่านั้นเองเป็นผู้ดูแลรักษาป่า

ช่วงระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3-4 เนื่องจาก การบุกรุกทำลายป่ารุนแรงยิ่งขึ้นเพียงระยะเวลา 13 ปี (2504-2517) พื้นที่ป่าถูกทำลายไปประมาณร้อยละ 20 หรือ 63 ล้านไร่ รัฐบาลได้ใช้มาตรการหลายด้านเพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับที่ดิน เช่น โครงการกรรมสิทธิ์ที่ดิน การจัดที่ดินแปลงใหญ่และแปลงน้อย นิคมสร้างตนเอง สหกรณ์นิคม การจัดรูปที่ดิน การไถ่ถอนและซื้อที่ดิน การปฏิรูปที่ดิน และโครงการหมู่บ้านป่าไม้ ซึ่งมีหลายหน่วยงานร่วมดำเนินการและรับผิดชอบต่อโครงการ เช่น กรมที่ดิน กรมประชาสัมพันธ์ กรมส่งเสริมสหกรณ์ กรมป่าไม้ ธนาคารเพื่อการเกษตรและ

สหกรณ์ สำนักงานปฏิรูปที่ดิน โดยเฉพาะแผนพัฒนาฉบับที่ 4 รัฐได้กำหนดหยุดยั้งการบุกรุกทำลายป่า ด้วยการเข้าสำรวจป่าที่ถูกบุกรุกเพื่อจัดจำแนกเป็นที่ทำกิน หรือป่าใดควรสงวนรักษา และโครงการหมู่บ้านป่าไม้ บริเวณพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร เป็นมาตรการสำคัญจนถึงแผนพัฒนา ฉบับที่ 4 มีหน่วยงานของรัฐดำเนินการจัดที่ดินถึง 4 กระทรวง 15 หน่วยงาน ลักษณะการจัดที่ดินดังกล่าวแบ่งออกเป็น 4 ประเภท

1. การจัดสรรที่ดินแบบไม่ส่งเสริมอาชีพ ได้แก่ การจัดสรรที่ดินแปลงใหญ่ และแปลงเล็ก หัวไร่ปลายนา ของกรมที่ดิน
2. การจัดสรรที่ดินแบบส่งเสริมอาชีพ ได้แก่ การจัดที่ดินในรูปแบบของกรมประมงกระทรวง เกษตรกรรมส่งเสริมสหกรณ์
3. การจัดสรรที่ดินแบบปฏิรูปที่ดิน เป็นการแยกเอกสารสิทธิ์มากกว่าการพัฒนาพื้นที่ เช่น สำนักงานปฏิรูปที่ดิน กรมป่าไม้ โครงการให้สิทธิทำกินในเขตป่าสงวน (สทก.)
4. การจัดที่ดินแบบหมู่บ้านป่าไม้และเพื่อความมั่นคง ลักษณะเน้นการออกเอกสารให้กรรมสิทธิ์ทำกิน ห้ามซื้อขาย และมีการจัดการด้านสาธารณูปโภคมากกว่าการพัฒนาอาชีพเพื่อพึ่งตนเอง เพื่อดำรงรักษาสภาพป่าและฟื้นฟูสภาพป่าไม้

แต่หลายกิจกรรมยังไม่เป็นรูปธรรมชัดเจนและเกิดปัญหาต่างๆ เช่น การลักลอบแผ้วถางครอบครองที่นอกแปลงจัดสรรเพิ่มขึ้น การซื้อขายที่ดินที่ได้รับการจัดสรร การล้มละลายของครอบครัวจนต้องอพยพออก ฯลฯ ในขณะที่มาตรการหมู่บ้านป่าไม้ดำเนินการอยู่ ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องที่ทำกินของราษฎรที่ได้บุกรุกเข้าอยู่อาศัยในเขตป่าสงวนแห่งชาติ หรือการประกาศเขตป่าสงวนกับที่ตั้งชุมชนและที่ทำกินที่มีมาก่อนยังเกิดขึ้นและมีอยู่มากมาย คณะรัฐมนตรีจึงมีมติเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2522 ให้ใช้มาตรการโครงการ สทก. โดยรัฐจะออกหนังสืออนุญาตให้สิทธิทำกินชั่วคราว แม้รัฐบาลได้จัดตั้งคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติก่อนปี พ.ศ.2499 และได้ดำเนินการใช้มาตรการต่างๆ ในการจัดสรรที่ดิน จนกระทั่งถึงโครงการหมู่บ้านป่าไม้ของ ออป. ในปี 2510 และโครงการอื่นๆ การจัดที่ดินทำกินให้เกษตรกรของรัฐในระยะที่ผ่านมา นอกจากจะไม่สามารถแก้ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินของเกษตรกรแล้ว ยังกลับทำให้ปัญหาความรุนแรงขึ้นอีก ซึ่งจะเห็นได้จากการบุกรุกเข้าไปทำกิน หรือครอบครองในป่าสงวนเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูง อันนำไปสู่ปัญหาอื่นๆ อีกหลายประการ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างราษฎรกับรัฐได้ทวีความรุนแรง และกระจายไปทั่วราชอาณาจักรเกินกว่าที่ส่วนราชการใดราชการหนึ่งจะแก้ปัญหาได้ ปัญหาหนึ่งก็คือ ราษฎรไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง จึงขาดความมั่นใจในการประกอบอาชีพทางการเกษตร โดยเฉพาะการปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น

นโยบายที่ควรจะเป็นในอนาคต

จะต้องปรับกลยุทธ์สู่บทบาทให้ความเป็นธรรมกับธรรมชาติมากกว่าตอบสนองต่อนามนุษย์ และกระจายให้คนในแผ่นดินใกล้ป่าได้ร่วมรักษา มีระบบตรวจสอบจากสาธารณชนอย่างกว้างขวาง คุณค่าของชุมชนและสิทธิของชุมชนจะต้องนำไปใช้อย่างจริงจัง และต่อเนื่อง

2.5 การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่ดิน-ป่าไม้-น้ำ

ประสิทธิ์ คุญรัตน์ (2536) ได้เสนอเป็นแนวทางไว้ว่า ปัญหาความขัดแย้งที่ดิน-ป่าไม้-น้ำ และปัญหาความขัดแย้งอื่นๆ หากพิจารณาถึงสาเหตุแห่งปัญหาแล้ว อาจเนื่องจากความแตกต่างทางข้อมูล ความคิด ผลประโยชน์ และค่านิยม หากแต่ละคนหยุดมองตนเองแล้วเหลียวมองไปที่ธรรมชาติในการอยู่ร่วมกันของระบบนิเวศด้วยดุลยภาพแล้ว แนวทางต่อไปนี้อาจนำไปสู่การคลี่คลายปัญหาได้ เช่น

1. หลักการอยู่ร่วมกัน ด้วยการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอนของกระบวนการวางแผนและดำเนินการพัฒนา รวมทั้งการกำหนดขอบเขตและการควบคุมป้องกันบนศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และให้เกียรติแก่กันอย่างเท่าเทียมกัน

2. หลักการรักษารัฐ และราษฎรรักษาผืนแผ่นดิน ชาวบ้านจะต้องเป็นเกษตรกรที่รักที่ดินทำกิน หึงค่านิยมเก่าที่เร่ร่อน รอรับจัดแบ่งที่แล้วลักลอบเร่ขายบ้าน ขายที่ ย้ายถิ่น บุกเบิกบุกรุกใหม่ จิตสำนึกนี้ควรได้รับการพัฒนาทั้งจากรัฐบาลและจากกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนและตัวชาวบ้านด้วย

3. หลักการที่รัฐไม่โลภรักษาที่ดินป่าไม้ฝ่ายเดียว ความที่คุ้นเคยกับอำนาจของรัฐ หลงอำนาจรัฐ ทั้งที่ตนเองรักษาที่ดินป่าไม่ได้ เพราะส่งเสริมให้ชุมชนบุกเบิกที่ดินป่า มาบัดนี้การที่ยังยึดขอบเขตดั้งเดิมเป็นแนวแล้วขับไล่ชุมชน จะต้องปรับจิต ปรับจุดเขตแนวใหม่ที่ไม่ใช่จุดที่รัฐโลภหรือราษฎรได้ลาภจากรัฐ

4. หลักการพัฒนาทดแทน ด้วยการพัฒนาอาชีพนอกการเกษตรเพื่อเป็นรายได้หลักหรือรายได้เสริม เช่น อาชีพการบริการ อุตสาหกรรม เพื่อลดการใช้พื้นที่จำนวนมากต่อบุคคล การพัฒนาอาชีพทดแทนเพื่อลดบุคคลในภาคเกษตรลง น่าจะเป็นทางเลือกที่ถูกต้องอีกทางหนึ่ง มิใช่ต่อต้านการพัฒนาอุตสาหกรรมอยู่ร่ำไปขององค์กรบางกลุ่ม เพราะ

รายได้หลักส่วนหนึ่งของชนบทอีสานมาจากแรงงานอุตสาหกรรมอยู่แล้ว ทำให้ลดการพึ่งพิงป่า ลดการบุกเบิกที่ดินป่าได้อย่างดี

5. หลักการให้สิทธิชุมชนในการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนควรมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรมากขึ้น มีระบบตรวจสอบจากสาธารณะอย่างกว้างขวาง ชุมชนรับรู้และมีส่วนร่วมหลักในการอนุมัติสัมปทานทรัพยากรท้องถิ่น โดยเฉพาะเพื่อป้องกันการสูญเสียที่ดินลกลอบชายในที่ดินป่าที่จัดสรรให้สิทธิทำกิน หากชาวบ้านขายสิทธิในที่ดินป่าที่ได้รับจัดสรร กรณีเช่นนี้พื้นที่ดินดังกล่าวควรตกเป็นที่ดินสาธารณะของชุมชน เพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวตามมติของชุมชน เพราะระบบสังคมหมู่บ้านจะรักษาสัจจะและสามารถควบคุมดีกว่าการตรวจสอบขององค์กรรัฐ

การป้องกันการบุกรุกของชาวบ้าน

1. กำหนดและจัดแนวเขตป่าอนุรักษ์ ป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ ให้แน่นอน ประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านได้รับทราบถึงโดยทั่วกัน

2. อบรมผู้นำชุมชนในการอนุรักษ์ป่า และชี้ให้เห็นถึงโทษภัยการบุกรุกป่าเพื่อหาที่ทำกิน เพราะผู้นำชุมชนจะเป็นตัวแปรทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ดีที่สุด ไม่ว่าจะเป็นทางลบหรือทางบวก

3. สนับสนุน ส่งเสริม และพัฒนาอาชีพของราษฎรในหมู่บ้านในเขตป่าไม่ให้ใช้ประโยชน์จากที่ทำกินให้มากที่สุด เช่น การปลูกพืชระบบวนเกษตร การปลูกไม้ผลแทนมันสำปะหลัง การทำไร่นาสวนผสมด้วยการดึงความเหมาะสมและความเป็นไปได้ และความต้องการของชุมชนก่อนเสมอ

ความต้องการที่ดินเพื่อทำกินหรือที่อยู่อาศัยก็ตามนับวันจะเพิ่มมากขึ้น เมื่อการได้มาของที่ดินมากเท่าใดก็เป็นการทำลายป่าเท่านั้น เพราะที่ดินที่มีอยู่ในปัจจุบันจะเป็นที่ของต้นไม้และภูเขาเท่านั้น นอกจากจะเป็นการทำลายป่าทางตรงแล้วก็จะเป็นการทำลายสิ่งแวดล้อม ต้นน้ำลำธาร สัตว์ป่าไม้ด้วย ทำอย่างไรจึงจะให้ที่ดิน ป่า น้ำลำธาร อยู่คู่ชุมชนตลอดไป คงจะต้องร่วมมือกันทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่จะปลูกจิตสำนึกให้ราษฎรในชุมชนให้มีความรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติของตนเองให้คงอยู่ตลอดไป

2.6 วนเกษตร : ทางเลือกสำหรับการพึ่งตนเอง

วนเกษตร (Agroforestry) เป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีรูปแบบในการจัดการการใช้ประโยชน์จากที่ดินและทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งมีลักษณะการจัดการแตกต่างกันตามสภาพพื้นที่และเงื่อนไขทางกายภาพอื่นๆ มีนักวิชาการหลายคนได้ให้ความหมายของวนเกษตรเอาไว้ต่างกัน อำนวย คอวนิช (2528) ได้ให้ความหมายของวนเกษตรว่า เป็นระบบการจัดการที่ดินโดยอาศัยป่าไม้เป็นหลักร่วมการเกษตรทุกแขนง และมุ่งหวังจะให้ระบบนี้เป็นกลางเพื่อผ่อนคลายความต้องการที่ดินเพื่อการเกษตรของราษฎรกับความต้องการป่าไม้ เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศ กับควบคุมสิ่งแวดล้อมให้สามารถดำเนินการควบคู่กันไปได้ โดยคำนึงถึงสภาพทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี ส่วน พืชยา เพชรมาก และคณะ (2536) ได้ให้ความหมายของวนเกษตรไว้ว่า ระบบวนเกษตร หมายถึง เครื่องมือหรือวิธีการจัดรูปแบบการใช้ประโยชน์ ระบบที่ดินอย่างผสมผสานระหว่างกิจกรรมหลักหลายด้านคือ ด้านป่าไม้ การเกษตร หรือการปศุสัตว์ ในพื้นที่หนึ่งๆ ในเวลาเดียวกันหรือสลับหมุนเวียนกันไประหว่างกิจกรรมหลักดังกล่าว เพื่อให้ได้ผลผลิตรวมต่อเนื่องที่เพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอตลอดไป โดยประยุกต์วิชาการหลายๆด้าน เมื่อนำเอาพลังงานและทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่มาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ โดยคำนึงถึงความถนัดและตอบสนองความต้องการของชุมชนนั้นๆ โดยตรงที่สุด ในพื้นที่ดำเนินการของรัฐได้มีราษฎรบางคนมองเห็นความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ เริ่มเกิดตระหนักที่จะฟื้นฟูสภาพป่า โดยอาศัยระบบภูมิปัญญาของตนที่มีอยู่มาใช้ ซึ่งเปลี่ยนแปลงอาชีพจากการที่เคยปลูกพืชเศรษฐกิจอายุสั้นมาเป็นการปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น หรือการปลูกพืชแบบผสมผสานแทนกิจกรรมดังกล่าว กิจกรรมที่ปรากฏทั้งในรูปแบบของป่าชุมชน การปลูกต้นไม้ในที่อาศัย วนเกษตร พืชยา เลี้ยงสัตว์ และการพัฒนาอาชีพที่สัมพันธ์กับการปลูกต้นไม้และการอนุรักษ์ป่าไม้

วนเกษตรเป็นทางออกเพียงวิธีหนึ่งที่มีส่วนช่วยแก้ไขปัญหาค่าเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ที่สามารถทำให้ราษฎรได้ทดลองเรียนรู้จากประสบการณ์ของตน ซึ่งจะทำให้เกิดความสนใจที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบต่างๆ เพื่อเพิ่มผลผลิตที่ได้ ทำให้เกิดความมั่นใจที่จะขยายพื้นที่ปลูกเพิ่มมากขึ้น เพราะราษฎรสามารถมีรายได้เลี้ยงครอบครัวและดำรงชีวิตของตนได้ดี รวมทั้งการช่วยเกื้อกูลทรัพยากรธรรมชาติให้ฟื้นสภาพ ภายใต้ระบบ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชน ซึ่งเป็นการพัฒนาพื้นที่ของตนเองให้ยั่งยืนตลอดไป

วนเกษตรในที่ทำกิน

ทองจันทร์ หอมเนตร์ และคณะ (2536) ได้กล่าวว่า การริเริ่มกิจกรรมวนเกษตรมีสองลักษณะ คือ ประการแรก เป็นกิจกรรมที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้านที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ทำกิจกรรมมานานกว่า 20 ปี ได้แก่ การปลูกต้นหมาก สวนพลู และมะพร้าว เพื่อขายและใช้ประโยชน์ เช่น นายภูมิ ชาติชำนาญ (จังหวัดชัยภูมิ) ลักษณะเด่นของพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ราบลุ่มใกล้เชิงเขา มีน้ำผุดอยู่ใกล้ชุมชนไหลผ่านตลอดปี มีจำนวนครัวเรือนที่ประกอบกิจกรรมเช่นนี้แทบทุกครัวเรือน ประการที่สอง เป็นระบบวนเกษตรที่เกิดขึ้นในระยะเวลา 4-6 ปี เนื่องจากการส่งเสริมจากหน่วยงานและราษฎรเกิดความตระหนักเห็นความสำคัญของการปลูกต้นไม้เพิ่มขึ้น พืชที่นำมาปลูกทดแทนพืชไร่ ได้แก่ มะขามหวาน มะม่วง ไข่ ยางพารา ขนุน น้อยหน่า และไม้ยืนต้นอื่นๆ การปลูกระยะแรกปลูกพืชไร่ควบคู่ไปด้วย เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วเขียว พริก ต่อมาเมื่อไม้ยืนต้นเจริญเติบโตเต็มที่จะเลิกปลูกพืชไร่ ข้อแตกต่างในการประกอบกิจกรรมวนเกษตรในที่ทำกินทั้งสองรูปแบบนี้ คือ พื้นที่ที่ริเริ่มกิจกรรมมานานมักจะมีแหล่งน้ำดี มีความอุดมสมบูรณ์ และเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ ส่วนกิจกรรมวนเกษตรที่เกิดขึ้นภายหลังมักจะประสบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปริมาณน้ำฝนไม่เพียงพอตลอดปี ในฤดูแล้งราษฎรจะประสบปัญหาฝนทิ้งช่วง เกิดการระบาดของโรคแมลง และผลผลิตไม่สมบูรณ์

ในขณะที่กิจกรรมวนเกษตรในพื้นที่ลุ่มน้ำที่มีน้ำตลอดปี จะมีผลผลิตเพื่อนำออกสู่ตลาดได้อย่างต่อเนื่อง จะสังเกตเห็นว่าราษฎรในพื้นที่แหล่งน้ำดีไม่นิยมปลูกไม้ผล เช่น มะม่วง มะขามหวาน แต่กลับนำพืชจำพวกหวาย บุน ตาว หรือไม้ป่าที่เคยมีในท้องถิ่นมาปลูกแทน เพราะสามารถเกื้อกูลประโยชน์ต่อการใช้สอยในชีวิตประจำวัน และทนทานต่อสภาพแวดล้อมได้ดีกว่า ในขณะที่ถ้าหากนำมะขามหวานหรือมะม่วงมาปลูกกลับประสบปัญหาโรคแมลง ลงทุนมาก และราคาในตลาดไม่คงที่

ภาพรวมของระบบเกษตรในที่ทำกิน ด้านขนาดพื้นที่ถือครองไม่ต่างกันมากนัก แต่จะแตกต่างกันมากในสภาพที่ตั้ง คือ ที่ลุ่ม ที่ดอน และการตัดสินใจนำพืชมาปลูกแทนพืชชนิดเดิมของราษฎร นั่นคือ ที่ดอนเคยปลูกพืชไร่จำพวกมันสำปะหลัง ข้าวโพด พริก ถั่วเหลือง มาก่อน ต่อมาเมื่อประสบปัญหาศัตรูพืช ความแห้งแล้ง ราคา และผลผลิตราษฎร ก็เปลี่ยนมาปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น ที่มุ่งสู่การขายในตลาดแทน ส่วนพื้นที่ราบลุ่มมีน้ำดี หลังจากปลูกพืชไร่จำพวกข้าวโพด พริก ฝ้าย แล้วก็หันมาปลูกไม้ยืนต้น หมาก มะพร้าว ผสมกับพลูที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ในครัวเรือนและการตลาด มีการนำผลผลิตไปแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านเป็นบางครั้ง

๗๘

๐

๕๔๖๐

๗๕

๕/๗/๖๕

วนเกษตรในที่อาศัย

การริเริ่มกิจกรรมวนเกษตรมีสองลักษณะเช่นกัน คือ ประการแรก เป็นกิจกรรมที่ทำมานานตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยการตั้งบ้านเรือนไว้ในเขตที่ทำกินและแบ่งพื้นที่เป็นพื้นที่สวน บ่อปลา ลักษณะการปลูกพืชจะแสวงหาพันธุ์ไม้พื้นบ้าน และมีอยู่ในชุมชนมาปลูกกระจายเต็มพื้นที่ เช่น หมาก พลู มะพร้าว มะม่วง ขนุน นุ่น น้อยหน่า ฯลฯ และมีการปลูกผัก เลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ ผสมผสานในพื้นที่เดียวกัน ระยะแรกสามารถใช้ประโยชน์ในครัวเรือนได้ดี ต่อมาก็นำผลผลิตมาขายให้เพื่อนบ้านและตลาด เช่น กรณี นายฮวง กันทากุล (จังหวัดขอนแก่น) ประการที่สอง เป็นกิจกรรมวนเกษตรในสวนหลังบ้านที่พัฒนาขึ้นมาใหม่เพียง 4-8 ปี โดยราษฎรต้องการใช้ประโยชน์จากชนิดพืชที่ปลูก เช่น ไม้ผล ไม้ยืนต้น ผักสวนครัว และเลี้ยงสัตว์ เพิ่มเติม ลักษณะพันธุ์ไม้ที่นำมาปลูกมักจะเป็นพันธุ์ไม้ชนิดใหม่ที่เกิดจากหน่วยงานอื่น หรือทางราชการส่งเสริม เช่น มะขามหวาน มะม่วงพันธุ์ดี มีบางครัวเรือนเท่านั้นที่นำพันธุ์ไม้ชนิดอื่นมาปลูก เช่น หวาย แต่เป้าหมายการปลูกก็เพื่อให้มีความสำคัญกับความนิยมในขณะนั้น และมีตลาดอยู่แล้ว ลักษณะการจัดการกิจกรรมเกษตรในที่อาศัยจะต้องมีความสม่ำเสมอ มีการรดน้ำ ใส่ปุ๋ย ตัดแต่งกิ่ง หรือป้องกันศัตรูพืชค่อนข้างมาก ในขณะที่ผลพลอยได้ประเภทอื่น คือ การเลี้ยงสัตว์และปลูกพืชสวนครัวควบคู่ไปด้วย เพื่อลดอัตราการพึ่งพิงตลาดให้มากขึ้น ปัญหาที่ประสบสำหรับกิจกรรมวนเกษตรในที่อาศัย คือ มีพื้นที่น้อย ผลผลิตพืชหรือสัตว์บางชนิดไม่สมบูรณ์ เกิดโรคและศัตรูพืช

ภาพรวมของระบบวนเกษตรในที่อาศัย ด้านขนาดพื้นที่ถือครองมีความแตกต่างกัน คือ ราษฎรที่มีเนื้อที่มากกว่าจะประกอบกิจกรรมได้หลากหลาย และมีช่องทางเลือกสรรชนิดพืชหรือสัตว์ได้มากกว่า แต่จะขาดแรงงานหรือเงินทุนในการจัดการ ส่วนราษฎรผู้มีที่ดินน้อยจะต้องเลือกกิจกรรมที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวัน เนื่องจากความต้องการที่จะปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ให้มากในพื้นที่จำกัด จึงประสบปัญหาโรคพืชและแมลงต่างๆ ถ้าหากพิจารณาที่ตั้งและภูมิประเทศ พบว่าในพื้นที่มีน้ำดี ที่ราบลุ่มใกล้ลำห้วย จะประกอบกิจกรรมได้หลายชนิด และนิยมปลูกพืชพื้นบ้าน ส่วนพื้นที่ดอนหรืออยู่ไกลแหล่งน้ำจะปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น ที่เป็นที่ยิยมในระยนั้นของตลาดควบคู่ไปกับการปลูกพืชสวนครัว

สาเหตุของการเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

ทองจันทร์ หอมเนตร์ (2536) ได้ศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ทำให้วงจรการผลิตของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเกิดมีปัญหานั้นมากก็คือ การแทรกแซงของพลังข้างนอกสองอย่าง กล่าวคือ พลังแรกเป็นการแทรกตัวเข้าไปของระบบทุนนิยม แต่เดิมที่ทรัพยากรธรรมชาติเป็นเพียงสิ่งที่ใช้เป็นอาหาร หรือเครื่องมือในการดำเนินชีวิต แต่ต่อมาสิ่งเหล่านี้มีการซื้อขาย เคลื่อนย้ายชีวมวลออกจากชุมชน เศรษฐกิจทุนนิยมได้ขยายความ

ต้องการของคนในชุมชนให้มากขึ้น ผลก็คือ เกิดการขูดรีดเอาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างหนักหน่วง ทั้งดิน น้ำ ป่า

พลังที่สองที่แทรกเข้าไปในชุมชนก็คือ อำนาจรัฐ ซึ่งเข้าไปพร้อม ๆ กับพลังของเศรษฐกิจระบบใหม่ การเข้าไปยึดเอาทรัพยากรเหล่านี้แล้วใช้ให้เกิดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ จึงให้มีการสัมปทานตัดไม้ ภายหลังมีการบุกรุกของชาวบ้านเข้าไปปลูกข้าวโพด มันสำปะหลัง สืบเนื่อง

2.7 องค์กรชุมชนกับการอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน

ในปัจจุบันมีองค์กรชุมชนที่สำคัญ 3 รูปแบบ และอาจจะเสนอบทบาทในเรื่องการอนุรักษ์การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน กล่าวคือ

องค์กรชุมชนที่มีกิจกรรมเน้นไปในทางธุรกิจ

ความอยู่รอด ความเจริญเติบโต และความเข้มแข็งขององค์กร ขึ้นอยู่กับผลกำไรจากการดำเนินธุรกิจขององค์กร

บทบาทขององค์กรประเภทนี้ในด้านการอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น เมื่อองค์กรจะร่วมมีต้นทุนของการประกอบการต่ำ ถ้าหากว่าการอนุรักษ์และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีต้นทุนสูง และเกิดมีกำไร การสนับสนุนให้องค์กรดังกล่าวเข้ามามีบทบาทด้านนี้ก็อาจเป็นไปได้

องค์กรชุมชนที่มุ่งเน้นเรื่องสวัสดิการชุมชน

มักเกิดจากปัญหาความต้องการของชาวบ้านในชุมชน โดยมีเป้าหมายที่จะแก้ไขปัญหาการดำรงชีพพื้นฐาน เช่น ความอดอยาก ก่อนที่จะก้าวไปถึงเรื่องการค้าทางธุรกิจ องค์กรชุมชนประเภทนี้มักได้รับแรงสนับสนุนจากองค์กรเอกชน แต่ก็มีจำนวนมากขึ้นและสนับสนุนโดยทางราชการ

องค์กรชุมชนประเภทนี้เป็นองค์กรที่มีแนวโน้มที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ และการพัฒนาทรัพยากรในเรื่องที่เกี่ยวกับสวัสดิการในการดำรงชีพ ยกตัวอย่างเช่น การร่วมมือกันอนุรักษ์ป่าในฐานะที่เป็นแหล่งอาหารหรือแหล่งรายได้ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ถ้าพิจารณาถึงต้นทุนดังกล่าวสูงเกินกว่าศักยภาพขององค์กร ชุมชนจะรับภาระได้ จึงย่อมขึ้นอยู่กับการสนับสนุนจากภายนอก

องค์กรชุมชนที่มีกิจกรรมมุ่งสนองต่อนโยบายราชการ

เป็นรูปแบบที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เจื้อนไขการเข้าไปมีบทบาทในเรื่องการอนุรักษ์ ขององค์กรประเภทนี้ขึ้นอยู่กับนโยบายและการทุ่มเทใช้จ่ายงบประมาณของทางราชการโดยตรง

ปัญหาที่สำคัญยิ่งก็คือ ในสภาพปัจจุบันองค์กรชุมชนยังอยู่ในสภาพอ่อนแอ แม้จะแสดงบทบาทในเชิงที่เป็นการปกป้องรักษาผลประโยชน์ของสมาชิกในชุมชน ก็เป็นเรื่องที่ยากที่จะปรากฏให้เห็นการสนับสนุนให้องค์กรชุมชนเข้าไปมีบทบาทในเรื่องการอนุรักษ์

บทบาทของผู้นำท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากการอบรมสัมมนาผู้นำท้องถิ่นในโครงการ “คืนธรรมชาติให้แก่ท้องถิ่นของตน” เรื่อง บทบาทผู้นำท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีอำเภอเวียง จังหวัดขอนแก่น ระหว่างวันที่ 8-9 กรกฎาคม 2536 พบว่าผู้นำท้องถิ่นมีบทบาทที่สำคัญดังนี้

1. บทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

- การสงวนและรักษาป่าชุมชน พื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ การปลูกต้นไม้ในวันสำคัญ การรักษาวัฒนธรรมความเชื่อ หรือข้อชะล่าของหมู่บ้าน เช่น กรณีป่าปูดาเขตอภัยทาน ฯลฯ

2. บทบาทในการจัดกลุ่ม/องค์กร

- การพัฒนากลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยกำหนดกฎระเบียบเพื่อควบคุมกลุ่ม และการห้ามปรามการตัดไม้ทำลายป่า การป้องกันไฟป่า

3. บทบาทในการประชาสัมพันธ์และปลูกฝังจิตสำนึก

- การให้ความรู้ด้านการอนุรักษ์แก่ชาวบ้าน การห้ามปรามมิให้ทำความสกปรกต่อแหล่งทรัพยากร เช่น การขับถ่ายในหนองน้ำสาธารณะ และการประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายข่าว หรือการประชุมประจำเดือน

4. บทบาทด้านการศึกษาข้อมูลชุมชน

- ทำความเข้าใจระบบทรัพยากรตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เช่น กรณีมีชาวบ้านบุกรุกที่สาธารณะ ตลอดจนการเรียนรู้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ที่สัมพันธ์กับระบบการทำการทำกินของชาวบ้าน

กรณีตัวอย่างบทบาทหน้าที่ของผู้นำท้องถิ่น และแนวความคิดหลัก เป้าหมายที่ผู้นำจะสามารถจัดการกับระบบทรัพยากรในท้องถิ่นของตนได้ดี คือ การอนุรักษ์ การสงวน การพัฒนา และการใช้ประโยชน์ โดยอาศัยแนวทางดังนี้

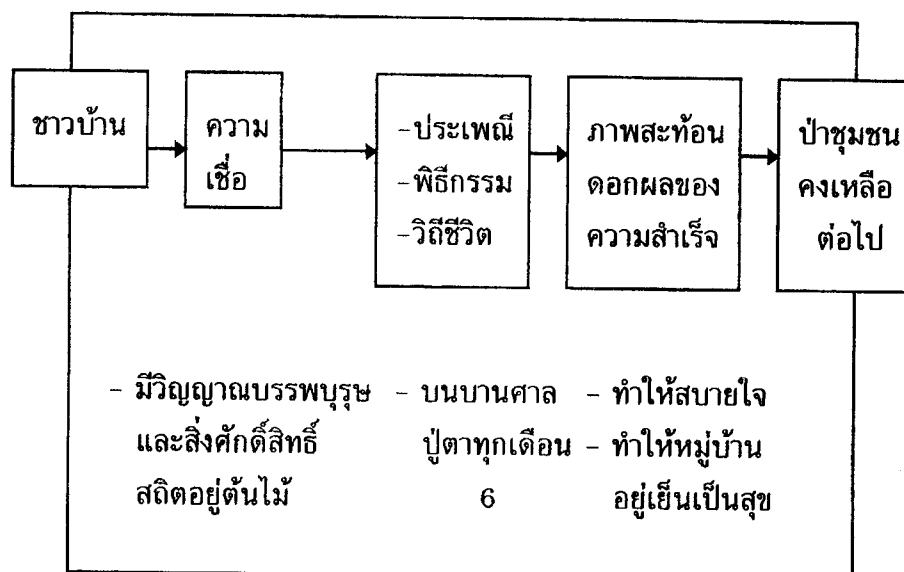
การอนุรักษ์	การสงวน	การพัฒนา	การใช้ประโยชน์
ดูแลป้องกันและรู้จักใช้ทรัพยากรให้ยืนนาน	รักษามิให้มี การบุกรุกและ คำนึงถึงความสมดุลของการพึ่งพาอาศัย	การปรับปรุงซ่อมแซมและฟื้นฟูให้คืนสภาพ	การนำทรัพยากรมาใช้ให้กระจายครอบคลุมและใช้ถูกหลักการ

จะต้องมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม และคำนึงถึงระบบนิเวศของชุมชน รูปแบบของการจัดการสามารถทำได้โดยวิธีการจัดการป่าชุมชน พื้นที่สาธารณะ ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ที่ดินโรงเรียน วัด ป่าช้า ที่ริมอ่างเก็บน้ำ การปลูกต้นไม้ในที่ทำกิน (ไร่-นา) สวนป่า สวนหลังบ้าน แนวรั้ว และระบบวนเกษตร ทั้งนี้แนวทางการจัดการดังกล่าวต้องไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนของตน

2.8 การรักษาสภาพป่าของหมู่บ้านโดยอาศัยระบบความเชื่อ

ระบบความเชื่อของชาวอีสานในปัจจุบันยังหลงเหลืออยู่มากในแต่ละชุมชน เพราะเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้สภาพป่าของหมู่บ้านคงสภาพเอาไว้ และการจัดการป่าชุมชนโดยระบบความเชื่อนั้นเป็นตัวเชื่อมโยงให้องค์กรในท้องถิ่น มีทัศนคติที่ดีเกิดความคิดที่จะดูแลรักษาให้อยู่คู่กับชุมชน หน่วยงานของรัฐควรจะเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนเชิงวัฒนธรรมเพิ่มขึ้น เพราะเป็นรูปแบบที่ดีมีความเหมาะสม ซึ่งทำให้เกิดผลหลายด้านด้วยกัน อาทิเช่น

1. ทำให้เกิดกลุ่มองค์กรดูแลรักษาป่าตามความเชื่อของชาวบ้าน
2. ทำให้สภาพป่าคงอยู่ต่อไป
3. ทำให้ได้ประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม

การประยุกต์วัฒนธรรมเพื่อจัดการปาฐมน

วิทยุ จารัสพันธุ์ และคณะ (2535 อ้างใน สุวิทย์ สุขมานพ, 2536) ได้ศึกษาลักษณะการจัดการปาฐมนในชนบท พบว่าการจัดการปาฐมนแบบดั้งเดิมโดยอาศัยระบบความเชื่อ เป็นการจัดการปาฐมนในรูปแบบดั้งเดิม อาจผูกติดอยู่กับความเชื่อ อาจเป็นความเชื่อในเรื่องสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติหรือหลักปฏิบัติศาสนา ซึ่งมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ในการมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ

การจัดการปาฐมนทางวัฒนธรรม โดยใช้ระบบความเชื่อเข้ามาเป็นรูปแบบในการจัดการ อาศัยเหตุผลของมนุษย์ที่มีความเชื่อกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และอาศัยใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สำหรับความเชื่อของชาวอีสานในเรื่องผีสงเทวดามีมาแต่ช้านาน การดูแลรักษาป่าของชาวบ้านจะใช้ประเพณีความเชื่อเข้ามามีบทบาท กล่าวคือ ภาคอีสานเมื่อมีการตั้งหมู่บ้านจะต้องตั้งศาลปู่ตาขึ้นภายในหมู่บ้าน เพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ในการสร้างศาลปู่ตาชาวบ้านจะหาที่ดินมิต้นไม้ใหญ่สร้างศาล แล้วเชิญผีปู่ตาและผีบรรพบุรุษมาประจำที่ศาล และกำหนดอาณาเขตตั้งให้ศาล เรียกว่า ดอนปู่ตา ถือว่าบริเวณนี้เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่พึ่งทางใจของประชาชนในท้องถิ่น เป็นบริเวณที่อาศัยของศาลปู่ตา ใครจะบุกรุกที่ดิน ตัดต้นไม้ใหญ่ และล่าสัตว์ไม่ได้ เชื่อว่าถ้าใครละเมิดจะต้องมีอันเป็นไป โดยล้มเจ็บ หรือแม้กระทั่งเสียชีวิต นอกจากนั้นยังได้ตั้งจำทำหน้าที่ดินปู่ตาไม่ให้ใครละเมิดกฎเกณฑ์ที่ตั้งไว้ หรือเรียกได้ว่าเป็นตัวกลางติดต่อระหว่างคนกับผี อย่างไรก็ตามชาวบ้านสามารถเข้าไปหาอาหารธรรมชาติหาฟืนสำหรับหุงต้ม และเลี้ยงวัวควาย ในดอนปู่ตาได้ โดยต้องยกมือไหว้หรือขอจากศาลปู่

ดาก่อน แต่จะบุกรุกที่ดิน ตัดต้นไม้ใหญ่ และล่าสัตว์ไม่ได้เด็ดขาด ถ้าใครจะละเมิดจำจะเป็นผู้ปรับไหมตามที่ตั้งไว้ บางแห่งจะมีการปลูกต้นไม้ทดแทน

ป่าดอนปู่ตาจึงเป็นความพยายามอย่างหนึ่งในการรักษาป่า และมีในหมู่บ้านเกือบทุกหมู่บ้านในภาคอีสานที่มีการจัดการป่าชุมชน โดยใช้วิธีการทางความเชื่อเช่นเดียวกับดอนปู่ตา จึงเป็นอีกทางหนึ่งที่ทำให้ป่าขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ในแต่ละชุมชนได้คงสภาพไว้ได้ ไม่ว่าจะเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่า หรืออาหารธรรมชาติต่างๆที่อยู่ในป่า ให้ชาวบ้านได้ประโยชน์ ในกรณีที่ดอนปู่ตาที่อนุญาตให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์ได้ เพราะความเชื่อในเรื่องผีสง่าเทวดาของชาวบ้านในภาคอีสานยังคงมีอิทธิพลในท้องถิ่นอยู่มาก ประกอบกับการดูแลรักษาดอนปู่ตานี้เป็นการให้ความร่วมมือจากราษฎรในชุมชน

2.9 แนวความคิดในการกำหนดแนวทางพัฒนา

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี (2535) ได้กล่าวถึงเรื่องบทบาทภาครัฐในการร่วมปกป้องสภาพแวดล้อมโลกในสายตาขององค์กรเอกชนไว้ว่า ในการแก้ไขปัญหาของสังคมนั้นจะต้องอาศัยการพัฒนาในเชิงระบบ (System Approach) เป็นการทำงานครบวงจร ไม่มองเฉพาะด้านเศรษฐกิจที่เป็นตัวเลขรวมเท่านั้น ต้องดูชีวิตของคน ชุมชน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมต่างๆ อาศัยเทคนิคการทำงานเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้ง โดยใช้ความบริสุทธิ์ข้อสัตย์ เสริมด้วยปัญญาเต็มที่ พร้อมทั้งมีเมตตาและอาศัยขันติ ร่วมทำงานกับหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำให้เกิดพลังขึ้นอย่างเต็มที่

การพัฒนาแบบยั่งยืนมีแนวความคิดที่ต้องพัฒนาทั้งเศรษฐกิจ สังคม ต้องไม่ทำลายและต้องอนุรักษ์พัฒนาสิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายป่าไม้ เกิดมลภาวะน้ำเป็นพิษ อากาศเป็นพิษทำลายโอโซน ซึ่งต้องพัฒนาไปพร้อมๆกัน ประสานเชื่อมโยงกัน ในการพัฒนาเฉพาะสิ่งแวดล้อม หรือจะเอาป่าอย่างเดียวโดยไม่เอาคน คนก็เดือดร้อน จำเป็นต้องเอาทั้งป่าทั้งคน ทั้งสังคม และสิ่งแวดล้อม ควบคู่เชื่อมโยงกันไป

ในเรื่องของชนบทมีองค์ประกอบที่สำคัญ 8 ประการ ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาชนบท ได้แก่ (1) ทรัพยากรธรรมชาติ (ที่ดิน น้ำ และป่าไม้) (2) โครงสร้างทางกายภาพ (3) อาชีวะการเกษตร (4) อาชีพนอกการเกษตร (5) เงินทุนสินเชื่อ และที่เป็นหัวใจของชนบทได้แก่ (6) องค์กรชุมชนที่สามารถรองรับ และต้องเป็นองค์กรที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเอง เพื่อวางแผนและดำเนินการพัฒนาด้วยตนเองเพื่อตนเอง และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (7) กระบวนการเรียนรู้ที่จะเกิดพัฒนาปัญญาขึ้นมาเอง รู้จักวิเคราะห์หาเหตุและผล ตัดสินทางเลือกที่ถูกต้องได้ (8) ความรู้ข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นและเพียงพอต่อการนำมาใช้ในการวิเคราะห์หาเหตุและผล ทั้งข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ ซึ่งช่วยทำให้เกิดความรู้และแนวทางพัฒนาต่อไป

นอร์แมน อัฟฟอร์ด ผู้เชี่ยวชาญในเรื่องชนบท ได้กล่าวเป็นหลักการว่า ความยั่งยืนในประเทศโลกที่สาม ความยั่งยืนของสังคมทั้งหมดขึ้นอยู่กับความยั่งยืนของชนบท เพราะฉะนั้นจึงเป็นไปได้เลยที่จะนำเอาอุตสาหกรรมแต่ทั้งเกษตรกรรม

ในเรื่องของป่าชุมชน ประชาชนปลูกป่าต้องได้รับประโยชน์จากป่าด้วย และเป็นผู้รักษาป่า ทำให้คนกับป่าสามารถอยู่ด้วยกันได้ ขณะเดียวกันแนะนำให้ชาวบ้านผลิตหลากหลายชนิดโดยธรรมชาติจะคำจุน เพราะทำให้ได้ทั้งป่าไม้และมีอาหารการกิน เลือกกินและขายได้

การพัฒนาสร้างสรรขององค์กร

การพัฒนาชนบทที่ผ่านมา จากการประเมินงานช่วยเหลือของธนาคารโลก ทั้งหมดที่ได้ให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศในโลกที่สาม จำนวน 5,000 โครงการ โดย นาย บิลสมิธ และ ทูลิป ซาโต พบว่าผลการดำเนินงานโครงการได้ผล แต่ประชาชนไม่ดีขึ้น ทั้งนี้ เพราะพัฒนาเป็นเรื่องๆที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เป็นระบบ ที่มีองค์ประกอบต่างๆที่เกี่ยวข้องอีกมากมาย และเขาทั้งสองได้ร่วมกันค้นคิดเทคนิค AIC ซึ่งเป็นเทคนิคของการกำหนดนโยบายร่วม กำหนดกลยุทธ์ร่วม และร่วมกันทำแผนปฏิบัติ โดยอาศัยการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบทุกขั้นตอน มิใช่เป็นการทำงานแบบปล่อยไปคนละทิศ ต่างคนต่างทำ ทำให้ไม่มีพลังสร้างสรรค์เพียงพอ และยากต่อการบริหารจัดการ นอกจากจะวางแผนร่วมกันโดยอาศัยขั้นตอนดังนี้

ช่วงที่ 1 ช่วงเห็นคุณค่าในแนวความคิดของทุกคน (appreciation) เป็นการทำให้เห็นคุณค่าซึ่งกันและกัน และเกิดพลังสร้างสรรค์ในการกำหนดนโยบายร่วม

ช่วงที่ 2 เป็นช่วงปฏิสัมพันธ์หรืออิทธิพลระหว่างกัน (Influence) เป็นการกำหนดกิจกรรมที่จะต้องทำให้สำเร็จ ทั้งนี้ให้นโยบายที่วางไว้ร่วมกันนั้นประสบความสำเร็จในที่สุด

ช่วงที่ 3 ช่วงควบคุมไปสู่การกระทำ (control) เป็นการสร้างแผนปฏิบัติงานของแต่ละกิจกรรมหรือแต่ละหน่วยงาน แต่ทว่าอยู่ภายใต้นโยบายและกลยุทธ์/สงครามช่วงตอนนี้เป็นตัวควบคุม ซึ่งเป็นเรื่องของแต่ละองค์กรที่จะควบคุมให้เกิดพลังออกไปทำงานโดยสมบูรณ์

2.10 การวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบมีส่วนร่วม (Participatory Land-use Planning)

การวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการวางแผน และดำเนินการร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องและราษฎรในพื้นที่ ในการบริหารและจัดการพัฒนา อนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืนในสภาพที่มีการเพิ่มขึ้นมากของประชากรและทรัพยากรธรรมชาติน้ำ ที่ดิน ป่าไม้มีจำนวนจำกัด กระบวนการพัฒนานี้ได้รับการพัฒนาและนำไปใช้อย่างได้ผลโดยโครงการนำร่องด้านวนศาสตร์สังคม ซึ่งเป็นการดำเนินงานด้วยความร่วมมือระหว่างกรมป่าไม้และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (CMU-RMDP) ซึ่งมีระยะเวลาดำเนินงานทดสอบในพื้นที่หมู่บ้านของชาวเขาในจังหวัดเชียงใหม่ และได้รับผลดีในด้านการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำขนาดเล็กในจังหวัดเชียงใหม่ (Tan-Kim-Yong, Uraivan, 1989)

กระบวนการนี้จัดได้ว่าเป็นเครื่องมือที่สามารถนำไปใช้ในการกระตุ้นให้มีการรวมตัว หรือการสร้างความเข้มงวดให้กับองค์กรวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น ร่วมมือกับหน่วย

งานพัฒนาสร้างความเข้าใจร่วมกัน แบ่งปันสิทธิผลประโยชน์และความรับผิดชอบในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่ต้องวางแผนและดำเนินการร่วมกัน เพื่อลดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ให้สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาระหว่างเพื่อนบ้านในแต่ละชุมชน ระหว่างชุมชนแต่ละชุมชน และระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าไม้ของชุมชน และปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นประจำ จนกระทั่งทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพป่าไม้เสื่อมโทรม ต้นน้ำลำธารถูกทำลาย การเพิ่มขึ้นของอุตสาหกรรมต่าง ๆ และการเพาะปลูกในเขตป่าอนุรักษ์ชั้น 1 ดังนั้นการดำเนินงานตามกระบวนการนี้จะเป็นวิธีการด้านสังคมวิทยา (a Sociological Method) ที่พยายามดำเนินการให้คนกับป่าไม้สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสภาวะการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ

แนวดำเนินการวางแผนการใช้ที่ดินแบบมีส่วนร่วม การวางแผนการใช้ที่ดินแบบมีส่วนร่วมอย่างได้ผลดีในการอนุรักษ์พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้ มีแนวดำเนินการดังต่อไปนี้

1. การเร่งรัดความสนใจของชาวบ้านให้ได้ทราบถึงปัญหาทั่วไป เกี่ยวกับการจัดการป่าไม้ และการใช้ประโยชน์ที่ดิน แนะนำวนเกษตร
2. เพิ่มความตระหนัก เข้าใจ และให้สามารถมองเห็นปัญหาต่าง ๆ ในประเด็นเฉพาะที่เกี่ยวกับการจัดการป่าไม้ ความขัดแย้งกันในการใช้ประโยชน์จากที่ดิน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมที่เขาได้อาศัยอยู่ โดยเฉพาะปัญหาการขาดแคลนน้ำ

การทับถมของตะกอนทรายในนาข้าว อันมีสาเหตุมาจากการทำลายป่าไม้บนพื้นที่ต้นน้ำลำธาร

3. สร้างความเข้าใจและมองเห็นคุณค่าของการมีบทบาทร่วมกันของบุคคลทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อการสร้างความเชื่อมั่นและการทำงานร่วมกัน

4. การกระตุ้นให้ชุมชนและกลุ่มมีการประชุมกันบ่อยครั้ง เพื่อการร่วมกันพิจารณาหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละฤดูกาล

5. การประชุมกันเป็นปกติ และการตัดสินใจต่าง ๆ มีชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม

6. เชื่อมประสานเข้าด้วยกันระหว่างจุดเด่น ความเข้มแข็งของสถานะความเป็นผู้นำแบบเก่าและแบบใหม่

7. กำหนดบทบาทหน้าที่ที่เป็นรูปธรรมชัดเจนของกลุ่มในชุมชนนั้น ๆ แบ่งบทบาทหน้าที่และผลประโยชน์จากป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรม

8. กระตุ้นการทำงานประสานร่วมกันระหว่างชาวบ้านกันเอง และระหว่างแต่ละกลุ่มย่อยในการวางแผนการใช้ประโยชน์จากที่ดินและการจัดการป่า

9. ส่งเสริมการจัดองค์กรของชุมชน และกำหนดข้อตกลงที่สามารถยอมรับได้สำหรับการทำกิจกรรมวนศาสตร์ชุมชน

10. กำหนดกฎระเบียบข้อบังคับขององค์กรชุมชนเพื่อความยั่งยืนขององค์กร และบทบาทของกลุ่มในการจัดการด้านป่าไม้โดยชุมชน

กระบวนการวางแผนและดำเนินการใช้ประโยชน์จากที่ดินแบบมีส่วนร่วม

ประกอบด้วย 6 ขั้นตอนย่อย ๆ ดังนี้

1. ขั้นเตรียมวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ และวางแผนสำรวจพื้นที่ (P₁)
ในขั้นนี้เป็นการจัดทำและทำความเข้าใจแผนที่ทางกายภาพที่มีอยู่ ระบบถ่ายทางอากาศที่ทันสมัยที่สุด มาตราส่วน 1:5,000 แผนที่ภูมิประเทศ ให้สามารถครอบคลุมทั้งหมดพื้นที่ที่ต้องการพัฒนา แสดงหมู่บ้าน ตำบล ลุ่มน้ำ ป่าสาธารณะ พื้นที่ทำกิน

2. การสำรวจในรายละเอียด และการทำแผนที่ให้มีความถูกต้อง (P₂) ด้วย
การประสานร่วมมือทำงานกันอย่างใกล้ชิดระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในพื้นที่นั้น ๆ หรือผู้ประสานงานองค์กรชุมชน คณะทำงาน และชุมชนท้องถิ่น เพื่อเพิ่มเติมความสมบูรณ์ถูกต้องของการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่เป็นอยู่ แปลงเกษตรดั้งเดิม และที่บุกรุกทำลายใหม่ ๆ พื้นที่ป่าไม้ พื้นที่อนุรักษ์ รูปแบบการใช้ที่ดิน และแปลงกรรมสิทธิ์ของแต่ละบุคคล รวมทั้งในระหว่าง
การสำรวจร่วมกับชาวบ้าน วิเคราะห์แผนที่ทางกายภาพและภาพถ่ายทางอากาศ รวมถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งร่วมกันวางแผนแก้ไขปัญหาดังกล่าว และกำหนดแนวทาง

พัฒนาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน โดยเฉพาะการใช้แนวทางของวนเกษตร

3. การดำเนินงานในสนาม (P₃) ในระยะนี้เกษตรกรที่ยากจนและไร้ที่ทำกิน ซึ่งมักเป็นกลุ่มบุคคลที่มีอาหารไม่พอกิน และจำเป็นต้องบุกตัดต้นไม้ยางป่าเพิ่ม จึงต้องให้ความสนใจเป็นกลุ่มแรก ในขณะที่ตรวจเยี่ยมสอบถามตามบ้านเรือน หรือการประชุมกลุ่มย่อย ปัญหาและความจำเป็นในการใช้ที่ดินจำเป็นต้องศึกษาและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยีสมัยใหม่ด้านการใช้ที่ดินและการกระทำที่เป็นไปได้ในพื้นที่ของเอกชน และพื้นที่สาธารณะจะต้องหยิบยกขึ้นมาวิเคราะห์ ในขั้นนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการปรับปรุงการใช้ที่ดินของแต่ละบุคคล รวมทั้งป่าไม้ชุมชน ระบบวนเกษตร การแนะนำการปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้น โดยใช้แผนที่พื้นฐานมาตรฐาน 1:5,000 เป็นการสร้างความใกล้ชิดและไว้วางใจกันระหว่างเกษตรกรกับผู้ประสานงานองค์กรชุมชน

4. การวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินของหน่วยงาน (P₄) กรมป่าไม้จำเป็นต้องจัดทำแผนที่การใช้ประโยชน์จากที่ดินของแต่ละลุ่มน้ำ หรือแต่ละตำบล/หมู่บ้าน แสดงขอบเขตของแต่ละประเภทการใช้ แปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินของประชากรแต่ละราย ให้มีความเหมาะสมกับศักยภาพของดินและคุณภาพของน้ำ โดยมีความยืดหยุ่นของกฎระเบียบ ข้อบังคับ ประนีประนอมพื้นฐานของความเข้าใจและความประทับใจของเกษตรกรและชุมชน

5. การพิจารณาแผนการใช้ที่ดินโดยชุมชน และการเจรจาข้อตกลงร่วม (P₅) ราษฎรในชุมชนรวมตัวกันรับรู้เกี่ยวกับกฎหมายป่าไม้ ระบบนิเวศวิทยา และสภาพที่เป็นอยู่ และพิจารณาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับแผนการใช้ที่ดิน ทำข้อตกลงเกี่ยวกับแผนการใช้ที่ดิน รวมทั้งกฎระเบียบข้อบังคับที่กำหนดขึ้นมาใช้ และพยายามเน้นพัฒนาระบบวนเกษตรและป่าชุมชน

6. การนำแผนการใช้ที่ดินที่ผ่านการเห็นชอบของทุกฝ่ายไปดำเนินการ (P₆) การนำแผนไปปฏิบัติเพื่อการปรับปรุงการใช้ที่ดิน การจัดการป่าไม้ด้วยองค์กรของชุมชนเอง ภายใต้การสนับสนุนเทคนิควิธีการของผู้ประสานงานองค์กรชุมชนและกรมป่าไม้ การยึดโยงพึ่งพาระหว่างราษฎร เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลแบ่งปันการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรม ช่วยกันตรวจสอบติดตามการใช้ประโยชน์จากที่ดินให้เป็นไปตามแผนที่ได้กำหนดไว้ ป้องกันการละเมิดบุกรุกทำลายป่าไม้เพิ่มเติม